

૨૩.

૨૫૦૮

જીવન કથા.

લેખક—

બાલાભાઈ વીરચંદ હેસાઈ.

॥ श्रीविजयधर्मसूरिगुरुभ्योनमः ॥

મંગલ જીવન કથા

અર્થાત

ન્યાયતીર્થ-ન્યાયવિશારદ
ઉપાધ્યાયશ્રી મંગલવિજયજી
ની
સંક્ષિપ્ત જીવનરેખા

લેખક—

ન્યાયતીર્થ પદ્ધતિ
ખાલાભાઈ વીરચંદ ઉસાઈ
(બિલુ-સાયલાઈ)

વીર સં. ૨૪૫૭

ધર્મ સં. ૯

ઈ. સ. ૧૯૩૧

+ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ +
 . પ્રકાશક- .
 . મેનેજર, .
 . ગાંધી અભયચંદ્ર ભગવાનદાસ .
 . શ્રી યશોવિજય જૈનમ-થમાલા, .
 . હેરીસરોડ, ભાવનગર(મીઠીઆવાડ).
 + ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ +

મંગલપ્રશસ્તિ:

વિદ્વાન્ કલાવપિ મહાન્ વિશદક્રિયાવાન્
 વૃદ્ધસ્તથાપિ વયસા દૃઢશક્તિધારી ।
 ષટ્દર્શનેષ્ઠમતિરાહતદ્દષ્ટિભક્તિ-
 ભાતીહ મંગલવિજેતૃવરો મુનીન્દ્રઃ ॥

ન્યાયતીર્થમુનિરાજશ્રી-
 હિમાંશુવિજયઃ (અનેકાન્તી)

+ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ +
 . મુદ્રક- .
 . અંબાલાલ વિઠ્ઠલભાઈ ઠક્કર. .
 . મુદ્રણસ્થાન- .
 . ધી લુહાણામિત્ર સ્ટીગ પ્રિં પ્રેસ, .
 . વડોદરા. તા. ૧-૯-૧૯૩૧ .
 + ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ ÷ +

“ પિતા ! યેસો આઘે જગત વીંટતો સાગર રહે,
અને વેગે પાણી સકલ નદીનાં તે ગમ વહે;
વહેા એવી નિત્યે અમ જીવનની સર્વ ઝરણી,
દયાના, પુણ્યોના ધુજ પ્રભુ ! મહાસાગર ભણી. ”

—હાનાલાલ.

વાંચતાં પહેલાં—

વડીલ જાંધુશ્રીથી પ્રેરિત આ પુણ્યકાર્ય સમાપ્ત કરી એને અહિં વાચક સમક્ષ મુકી દેવાની ધૃષ્ટતા કરું છું.

આની સફળતા—નિષ્ફળતાનો, સરસતા—નિરસતાનો અથવા જે સાફ હોય તેનો અને જે ખરાબ હોય તેનો નિશ્ચય સુર વાચક પોતેજ કરે !

અદ્યશક્તિવાળો લેખક તો પોતે અત્તરની દુકાનવાળાના પાટોશીની માફક—કદાચ તે પ્રાપ્ત ન થાય પણ તેની સુગંધ તો અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય તેમ આટલો ગુણાનુવાદ કરી ચૂપ થઈ જાય છે.

મારા પ્રયાસને પુસ્તક રૂપ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે અગર મુનિરાજશ્રી પ્રભાકર વિજયજીનો આભાર ન માત્રું તો મને કૃતઘ્નતાનું કલંક લાગે !

અન્તે હૃદયસ્થદેવ આવા પુણ્ય કાર્યોમાં પ્રગતિ સધાવે એજ આકાંક્ષા.

૧૩-૫-૧૯૩૧.

શિવપુરી,

ગાલિઅર.

લી.

ખાલાભાઈ વી. દેસાઈ.

न्यायतीर्थ न्यायविशारद उपाध्याय
श्री भंगलविजयल महाराज

(आर्या)

तत्तपईवमुहाणं गंधाण कत्तारा महप्पा बुहा ।
उवज्झायपयजुत्ता पुज्जा जयंति मंगलवियया ॥

—न्यायतीर्थ-मुनिहिमांशुविजयः ।

“ ગુણવંતી ગુજરાત અમારી ગુણવંતી ગુજરાત,
 નમીએ નમીએ માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત;
 મીડી મનોહર વાડી આ ત્હારી નંદનવન શી અમેલ,
 રસ ટુલડાં વીણતાં વીણતાં ત્યાં કરીએ નિત્ય કલોલ, અમારી
 સન્ત મહન્ત અનન્ત વીરોની વ્હાલી અમારી માત,
 જય જય કરવા ત્હારી જગતમાં અર્પણ કરીએ જાત.

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત. ”

એ જ કવિ ખળરદારની રસભરી કવિતાની માનીતી
 રસવંતી ગુજરાત અને આજની પોતાના નવકુસુમ જેવા
 ઠેમળ બાળકોની સામે મુખેની કુરબાનીઓથી શૌર્યવંતી
 બનેલી ‘ ગુજરાત ’ જેનાં સંતાનો એક વખત નમાલાં, મુકે-
 મળ અને બીરુ મણ્ણાતાં હતાં એ જ ગુજરાત. અને આજે
 સમયધર્મની હાકલ પડતાં અનેક મોંઘા પુત્રોની કુરબાની
 આપનાર પણ એ જ ગુજરાત કે જેના ખોળામાં જેનાં સંતા-

નોએ તલવારના ખેલો પણ ખેલ્યાં છે-હજારો વિલાસો પણ લોગવ્યાં છે; અરે જેનાં કેટલાંક બાળકો નિરક્ષર ભટ્ટાચાર્યો પણ થયાં છે, જ્યારે કેટલાંકે તો વિદ્યાના ક્ષેત્રમાં અદ્વિતીય કાર્યો કર્યાં છે; કેટલાંકે જર, જમીન અને ભેરૂને માટે માથાં પણ મેલ્યાં છે અને કેટલાંકે તેનો તૃણવત્ ત્યાગ પણ કીધો છે; કેટલાંક વિલાસોમાં લપટાયા પણ છે અને કેટલાંક સાધુ-તાની શ્રેષ્ઠતાએ પણ પહોંચ્યાં છે. આવી વિચિત્રસ્વરૂપી ગુજરાતના એક ત્યાગી અને વિદ્વાન્ મહાજનની આ રેખામાં જીવનકથા છે.

‘ વડોદરા ’ રાજ્યમાં ‘ મહેસાણા ’ ગામની પાસે એક ‘ લીંચ ’ નામનું ગામડું છે. એની વસ્તી ત્રણ હજારથી વધારે નહિ હોય. એની સુંદરતામાં પ્રાકૃતિક સુંદરતા સિવાય માનવકૃત સુંદરતા કાંઈ જનથી એમ કહેવાય. હિંદુસ્તાનનાં ગામડાં એટલે કાંઈ સુધડ, સ્વચ્છ અને સગવડતાવાળાં યુરોપનાં ગામડાં નહિ પણ શહેરોમાં વસતા ભૂખ્યા વરૂઓથી પાયમાલ થયેલા દુઃખી ઘરનો એક સમુદાય, જેમના આરોગ્ય માટે ત્યાં મ્યુનિસિપલિટી હોતી નથી, જેમની કેળવણી માટે સામાન્ય નિશાળ કરતાં કાંઈ વધારે હોતું નથી, જેમના જીવનમાં ઉત્સાહ ભરવા માટે કલબો કે રૂલે-આઉન્ડો હોતાં નથી, જેમના જીવનની મોજે માટે બાગબગીચા કે કોઈ અન્ય વસ્તુઓ હોતી નથી. ફક્ત કુદરતની જ મહેરબાનીથી જીવતા આવા ગામડામાંથી પણ જેમ કાઠવમાંથી કમળ થાય તેમ મહાત્માઓ પેદા થાય છે. એમનાં ‘ આરોગ્ય, કેળવણી અને

શિક્ષણ ઉપર કુદરત જ ધ્યાન આપે છે. એમના જીવનની વૃદ્ધિ સાથે જ બધો સ્વાર્થ સ્વતઃ સધાતો જાય છે.

એ જ ‘લીંચ’ ગામમાં એક ધર્મિષ્ઠ મહેતા કુટુંબ વસતું હતું અને પૈસે ટકે તે મધ્યમ સ્થિતિનું હતું. ગામ-હાના ઝોછા ખર્ચવાળા જીવનમાં તે પોતાના દિવસો આનંદમાં પસાર કરતું હતું. તેમની મહત્વાકાંક્ષાઓ રાક્ષસી ન હતી કે તેમને જીવનમાં અશાન્તિ હેરાન કરી શકે, પણ તેમની આકાંક્ષાઓની પર્ચાઈ કુટુંબસેવામાં, ધર્મસેવામાં ચા ગ્રામસેવામાં જ થતી હતી. આ કુટુંબમાં આગેવાન ભગવાનદાસ મહેતા હતા, જેઓ જન્મથી લઈને ધાર્મિક કાર્યોમાં રસ લેતા હતા. સાંસારિક કાર્યોમાં વધારે નીરામતા રાખતા અને પેટપોષણ જેટલા ધંધા સિવાયનો સમય ધર્મની ઉપાસનામાં વ્યતીત કરતા. સુસાધુના સંગથી તેઓ ખારવ્રતધારી પણ બન્યા હતા. જીવનના અન્તિમ કેટલાએક વર્ષોમાં તો તેમણે બ્રહ્મચર્ય ત્રત પણ લીધું હતું. સાથે તેમનાં સુશીલા પત્ની આંબાદેવી પણ તેમાં રસ લેનારાં હતાં, જેથી આ ઇંપતીનું જીવન વિષમય સંસારના ક્ષેત્રમાં સુખ અને સંતોષથી પસાર થતું હતું.

સંવત્ ૧૯૩૩ ની સાલ હતી. હેમંત ઋતુનો માત્રશર મહીનો પસાર થતો હતો. ખેતરોમાં જીવારના છોડો પાકી ચૂક્યા હતા. કેટલેક ઠેકાણે તો લાવણી પણ શરૂ થઈ ચૂકી હતી. ખેડુતો ખેતરોમાં અનિલની મંદમંદ લહરીમાં ડોલતા

મંગલ જીવન કથા.

દાણુથી ભરેલા કુંડાઓ જોઈને આનંદ પામતા હતા. આવેલા ભાતા ઉપર ભવિષ્યની મહેલાતો ઘડતાં આનંદથી પૈસા ઉડાવતા દૂકાનદારો પોતાના ધીરેલા પૈસા ખેવડા વ્યાજે મળશે એમ વિચારીને મલકાતા હતા. બાળકો પણ શિયાળાની મીઠી ઠંડીમાં પોતાના પાઠો બહુ આનંદ પૂર્વક યાદ કરતા હતા. રાત્રે ઉગતી ચાંદનીમાં સગડીની આસપાસ બધાં ટોળે વળી પોત-પોતાની કહાણીઓ કરતાં—કોઈ દુઃખ રડતું, કોઈ સુખ કથતું તો કોઈ પરી અને અપ્સરાની વાતો કરતું એમ જાણે સર્વદેશીય કોન્ફરન્સ ભરાતી. આવા સુંદર માસની એક ચંદ્રમાવાળી રાત્રિના અન્તિમ ભાગે આપણા જીવનકથાના નાયક મહાત્માનો જન્મ થયો. ત્રણ ભાઈ અને બે બહેનોની પછી અવતરેલા બાળક માટે ગૃહસ્થોને ઓછો આનંદ હોય; પરંતુ જન્મથી જ કોઈ અનુપમ શક્તિઓને લઈને જન્મેલા આત્મા તરફ સર્વને કુદરતી ખેંચાણ થાય છે. સર્વનાં મનો તે બાળકના જન્મથી જ આનંદ પામ્યાં અને જાણે એ હર્ષાવવા માટે જ નામ ન પાડ્યું હોય તેમ એ બાળકનું નામ ‘મનસુખ’ રાખવામાં આવ્યું.

અભ્યાસ અને તેનો ત્યાગ—

મનસુખ ગામડાના વાતાવરણમાં મોટો થયો, જેથી એનું શરીર સાફ કસાયું. એના અંગોમાં નકામી સુકુમારતા અને કોમળતા ન ભરાણી. એ ગામડાની ખીણો અને ખેત-રોમાં ફરતો નિર્ભય બન્યો. સાત વર્ષ વીત્યાં અને તે નિશાળે

લણવા ગયો. ગામડાની નિશાળમાં પણ મનસુખને લણવાનો શોખ લાગ્યો. તેણે ઉત્સાહથી પોતાનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. વર્ગમાં પણ તેનો ઉંચો નંબર રહેતો. પણ સ્થિતિની પરિવર્તનશીલતાનાં ચક્રોમાં કયો સંસારી નથી સપડાતો ? ભગવાનદાસ મહેતાની સ્થિતિ પલટાણી. પૈસાની તંગાશ વધી. કુટુંબનું એકલે હાથે ભરણપોષણ મુશ્કેલ બન્યું. તેમણે પુત્રોને ધંધામાં ભેડ્યા મનસુખને પણ પોતાના પાંચ વર્ષના અભ્યાસને તિલાંજલી આપવી પડી અને અણગમતી રીતે પિતાની આજ્ઞાને માન આપીને વેપારી લાઇન સ્વીકારવી પડી. પણ પાણીમાં રહેતાં કમળને જેમ પાણીનો પાસ લાગતો નથી તેમ આવા વ્યવસાયમય જીવનમાં પણ મનસુખનું મન આ સર્વ વાતોથી નિરાશું રહ્યું.

x

x

x

માતાનો સ્વર્ગવાસ—

“ મુખે ચાહ્યો જતો દિવસ સુખમાં ના મત થશે,
મળ્યા અદ્ધપાનંદો મનુજ દિલને તે ખરી જશે;
રહેશે રોતું, તે રુદન મનુનું આન્ધવ ખરું,
અધું બ્દાલું બીજું મરણ સમયે જાય વહતું. ”

—કલાપી.

મનસુખે સંસારની સોળ સોળ પાનખર ઋતુઓ ભેઠ અને તેને કાળના અનન્ત ઉદરમાં લીન થતી પણ ભેઠ. હવે તે મુવાની તેના દ્વાર પર આવી ઠોકીયાં કરી રહી હતી.

મનસુખ સંસારની પેટ ભરવા માટેની ધુરાને ઉઠાસી મને ધીરે ધીરે ખેંચી રહ્યો હતો. ત્યાં તેના હૃદય ઉપર એક સખ્ત ફટકો લાગ્યો. એ દુઃખીયારી સાલ ૧૯૪૬ની હતી. **મનસુખ**ની પ્રેમાળ માતા થોડી બીમારી લોગવી સંસારથી હંમેશને માટે ચાલી ગઈ. **મનસુખ** અકલિત મુંઝવણ સાથે માતાના દેહને રાખમાં મળી જતો જોઈ રહ્યો. સાથે એનું પુત્રહૃદય પ્રેમથી રુદન કરી રહ્યું.

એ વિચારતો હતો કે—“અરે આ શું ? જેના પર આટલો પ્રેમ તેને પણ મને છોડીને જવું પડ્યું તો પછી ક્યાં છે સંસારમાં અવિચળ પ્રેમ અને અવિચળ જીવન ? ”

મનસુખે જોયું કે જ્યારે પોતે છાતીફાટ રડતો હતો ત્યારે બીજાં હલકા મને જાણે કાંઈ ખાસ દુઃખદાયક બનાવ ન બન્યો હોય તેવી રીતે વાતો કરી રહ્યાં હતાં. તેણે વિચાર્યું કે સંસારમાં મોહ જ રડાવે છે, રુદનની માતા મોહ છે; એને છોડું તો આ બધી ગલરામણ છૂટી જાય.

દૃઢ વૈરાગ્ય અને અલ્પચર્ચા મત—

“ The glories of our blood and state
Are shadows, not substantial things;
There is no armour against fate,
Death lays his icy hand on kings.
Sceptre and crown
Must tumble down

And in the dust be equal made

With the poor crooked scythe and spade "

—James Shirley.

ધીરે ધીરે સમય પસાર થતો ગયો. માતાના વિયોગના દર્દની હવા સમય કરી રહ્યો હતો. એક દિવસ તો મનસુખના ઘરમાં વાજાં વાગવાં માંડ્યાં. ઘરનાં બધાં માણસો સુંદર અલંકારો અને સુંદર વસ્ત્રો પહેરી ફરવા માંડ્યાં. ઘરો રંગવા અને શણગારવા માંડ્યાં. મિઠાઈઓ તૈયાર થવા માંડી. ચારે કોર આનંદ આનંદ પ્રસરી રહ્યો. મનસુખે બાણુ કે મોટા ભાઈનું આજે લગ્ન હતું. પ્રત્યેક મનુષ્ય સમજતો હતો કે આજે ખરો આનંદનો દિવસ છે. જીવનના હાવા છૂટવાનો સમય જ આ છે. પણ મનસુખ વિચારતો હતો કે—“ શું ? આજ જીવનનું સાચું સુખ છે ? આથી જીંદગીમાં સુખ મળે ? ” પણ પ્રશ્નોના ઉત્તરો ન જ મળતા. એનું અનભ્યાસી હૃદય જવાબ નોતું આપતું. અને ન સમજાય તેવી મુંઝવણ પેદા કરતું હતું. અસ્તુ.

મનસુખે રાતે ખૂબ ધમાલ જોઈ. મોટા ભાઈ લગ્ન કરીને આવ્યા. એક નવોઢા ઘરમાં આવી. બધે ઉત્સાહ ઉત્સાહ અને આનંદ આનંદ ફેલાઈ રહ્યો. ત્રણ ચાર દિવસો વાત્યા કે બધું સમાપ્ત થયું અને ધીરે ધીરે માનવમંડળ વિખરાયું. બહારથી આણેલી નવોઢા હવે ઘરના કામકાજમાં ભાગ લેતી થઈ. અને ઘરમાં આનંદની લહરીઓ વાતી લાગી. છતાં મનસુખ હજી

મૂઠની જેમ વિચારતો કે—“ શું આમાં સાચું સુખ છે ? ”
પણ તે પ્રશ્ન અનુત્તર જ રહેતો.

થોડોએક સમય આનંદમાં પસાર થયો. એક દિવસ ઘરમાં ડૉક્ટર આવ્યા. બધા ધમાધમ કરીને દોડતા જણાયા. ઘરમાં કેઈ દવા તૈયાર કરતું તો કેઈ કંઈ ખોરાક બનાવવાની ભાંજગડમાં પડ્યું; હતું. પ્રત્યેકના મુખ પર થોડી વધતી ચિન્તાની રેખાઓ પથરાઈ ગઈ હતી. બિચારી પેલી થોડા સમય પહેલાં આવેલી નવોઢાના—સંસારના લ્હાવા લેવાને તલસતી યુવતિના મુખ પર જોતાં તો માલુમ પડતું હતું કે ક્યાંય પણ તેજનું અસ્તિત્વ નોતું. એ વ્યાકુળ અને ગભરાયેલી હતી. તેની આંખોમાં વિષાદની ઘેરી છાયા પથરાયેલી દૃષ્ટિગોચર થતી હતી. ■

મનસુખે આ બધું જોયું અને જાણ્યું કે મોટા ભાઈ સખત બિમાર છે. ભાઈ તરફના પ્રેમે એના હૃદયમાં દુઃખ પેદા થયું” પણ એ અફસોસ કરે કે ન કરે તેટલામાં સ્નેહી-ઓના કારમા રુદનની એક વળ જેવા સખત હૃદયને ધ્રુજાવી નાખે તેવી ચીસ સંભળાણી અને ઘરમાં કકળાટ મચી ગયો. મનસુખે વિલાપ કરતા જનોથી જાણ્યું કે “ ભાઈ, માતા જે રસ્તે ગઈ, તે રસ્તે સીધાવી ગયો.” રુદન કરતાં સ્નેહીઓ શબને બાંધી સ્મશાને લઈ ગયા. પેલાં ત્રણ વર્ષ પહેલાનાં હસતાં સ્નેહીઓ આજે રડતાં હતાં, છાતી કુટતાં હતાં. પેલી નવોઢા તો જાણે રુદનથી આઠાશના ઢુકડા કરવા આહતી ન

હોય તેમ વિલાપ કરી રહી હતી. એનો વિલાપ ઢેખી કેઇ પિશાચહૃદયનું માનવી પણ પીગળી જાય. અરે ! પત્થરને પણ જો હૃદય હોય તો પાણી થઇ જાય. પણ કૂર મૃત્યુએ તો પોતાના કાન જ કાપી નાખ્યા હતા. એણે તો પોતાનું ધાયું કયું. સ્મશાનમાં મનસુખે ભાઇનું સુંદર શરીર સર્વ-ભક્ષી અગ્નિજ્વાળામાં સ્વાહા થતું જોયું અને સાથે જ પ્રથમનો વિચાર ઉઠ્યો કે-“ શું સાચું સુખ આ છે ? ” અત્યારે એના હૃદયે જવાબ વાળ્યો કે-“ જે સાચું સુખ બધા માનતા હતા તે નોતું; તે તો બીજે જ છે, અને બીજું જ છે. ” મનસુખને પ્રશ્ન ઉઠ્યો કે “ ક્યાં છે ? અને કેવું છે ? ” ત્યાં ફરી એનું હૃદય અટવાઇ ગયું. જવાબ ન મળ્યો, એથી ફરી એ મુંઝવણમાં પડ્યો.

થોડા સમય પહેલાના આનંદને બદલે અત્યારે ઘરમાં શોકની ઘેરી છાયા પથરાયેલી હતી. બધાનાં મુખો ઉદાસી હતાં. પેલી નવોઢા જેના હાથો પર અને શરીર પર સુંદર ભૂષણો શોભતાં હતાં તેના શરીર પર આજે એક પણ આભૂષણ અસ્તિત્વમાં નોતું. એ એક શ્યામલ વાદળી પોતાના શરીરને વીંટાળી ખુણામાં બેઠી હતી. એનું મુખ બહુ અનન્ત વર્ષોની ચિન્તાઓથી કરમાઇ ન મયું હોય તેવું થઇ મયું હતું. અરેરે ! જે સુખનો અન્ત દુઃખમાં છે તે સુખ શાનું ? All's well that ends well અર્થાત્ જેનો અન્ત સારો તે વસ્તુ સારી. આ બધાં દ્રશ્યો અને વિચારો મનસુખને મુંઝવી રહ્યાં હતાં.

જેમ આકાશમાં ઘેરાયેલાં ધનધોર વાદળાં વેરાઈ જાય અને સૂર્યદેવનો સોનેરી પ્રકાશ જગત્ પર ફેલાય એમ તે જ અરસામાં આચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિજી ત્યાં પધાર્યા. પ્રાતઃ કાલનાં વ્યાખ્યાન બધાં સાંભળવાં જતાં. મનસુખ પણ ચાલ્યો. ત્યાં એણે એ સાધુશિરોમણિના મુખથી સાંભળ્યું કે—

“યત્ પ્રાતસ્તન્ન મધ્યાહ્ને, યન્મધ્યાહ્ને ન તન્નિશિ ।
નિરીક્ષયતે ભવેડસ્મિન્ દિ, પદાર્થાનામનિત્યતા ॥”

અનિત્ય ભાવનાનો પૂર્ણ પરિચય કરાવનારા આ શ્લોકની વ્યાખ્યા ચાલી. રાજ, રાણા કે શેઠીઆઓને—કોઈને પણ સુખ નથી; સાચું સુખ તો સંસારથી વિરક્ત થયેલ—જેણે મોહ અને માયા ત્યાગી છે એવા પુણ્યશ્લોક સાધુને છે.

મનસુખે આ સાંભળ્યું. એના હૃદય પરથી વજન ઓછું થતું લાગ્યું. હૃદયમાંથી ઘણાં વર્ષોની મુંઝવણ જાણે નાશ ન પામતી હોય તેમ લાગ્યું. એના હૃદયમાંથી ઘોર અજ્ઞાનનો પડદો ખસી જઈ જાણે તેજ ન પ્રસરતું હોય તેમ લાગ્યું. એને સત્ય સુખ શામાં છે તેની ઝાંખી થવા માંડી ઘણો વખત વિચારના વમળમાં ફસેલો. આત્મા મહાત્માના થોડા ઉપદેશથી કંઈક સ્વતંત્રતા અને સુખ અનુભવવા લાગ્યો. જાણે બધા પાશો તૂટતા ન હોય તેમ એને લાગ્યું. અઘોર અને અધિકારમય વનમાં એક સ્વચ્છ અને પ્રકાશવંત માર્ગ દેખાયો.

વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થયું. માનવમેદની વિખરાણી. મન-
સુખ સૂરિજી પાસે ગયો. તેણે પોતાની શંકાઓ બહાર કરી.
તેનું નિરસન થયું. પછી મનસુખ ઠાવકો થઈ બોલ્યો-
“ ગુરુદેવ ! હું આ હુઃખમય સંસારમાં ન ફસું માટે મને
આજીવન બ્રહ્મચર્ય વ્રત આપો. હું હજી મારા જીવનને
પવિત્રતાના ઉચ્ચ પગથિયે લઈ જવા ચાહું છું વાસ્તે મને
બ્રહ્મચર્ય વ્રત આપી, વર્તમાનમાં સંસારની વાસનાના મોબા
મારા ઉપર ન ધસી આવે માટે પાળ બાંધી આપો. ”

જનહૃદયના પરીક્ષક મહાત્મા શ્રીવિજયધર્મસૂરિજીએ
એ કાંચનને તપાસ્યું. કથોર તો નહિ નીકળે ? પણ કાંચન
કેમ કથોર નીકળે ? અન્તે મહાત્માએ તેને બ્રહ્મચર્ય વ્રત
આપ્યું. મનસુખ કંઈક ગુપ્ત આનંદ અનુભવતો ગૃહ પ્રતિ
પાછા ફર્યો.

ગ્રોટો સમય વીત્યા બાદ એણે ઉપાશ્રયમાં ‘ સમરાદિત્ય
કેવલીનો રાસ ’ વંચાતો સાંભળ્યો. વૈરાગ્યના ઉત્તમ કોટિના
એ ગ્રંથે મનસુખના હૃદય પર ખૂબ ઉંડી અસર કરી. આ
તો બળતામાં ઘીઃહોમાવા જેવું થયું. વૈરાગ્યનો અગ્નિ તો
પ્રજ્વલિત થઈ ચૂક્યો હતો; આ રાસની ઉચ્ચ ભાવનાએ
તેમાં ઘીની ગરજ સારી. તે ખિલકુલ આ સંસારના અધડા-
ઓથી ઉઠાસી બન્યો અને સાધુતા ચક્રણ કરવાની ભાવના
તેના હૃદયમાં દઢ થવા લાગી.

x

x

x

દીક્ષા માટે પ્રયાણ-નિરાશા-પુનરાગમન—

“ શીતળ નહિં છાયા રે આ સંસારની
કુડી છે માયા રે આ સંસારની
કાચની કાયા રે છેવટ છારની
સાચી એક માયા રે જિન અણગારની ”

—મારે પ્રતની પૂજા.

મનસુખને હવે સંસારમાં રહેવું બહુ કઠિન લાસતું હતું. તેનું મન વૈરાગ્યમય બન્યું હતું. આથી તેના મનમાં એમ થતું હતું કે આ બધી શી ઉપાધિઓ ? મારે તો બધું છોડી દઈ સંસારી મટી સાધુ થવું છે કે જેમાં સંસારનાં દુઃખોનું અસ્તિત્વ નથી. આ ભાવના ધીરે ધીરે પકવ થતી જતી હતી. અને એનું મન વધારે ને વધારે સંસારી કાર્યોથી ઉદાસીન બનતું જતું હતું. તેમાં જાણે કુદરતે સહયોગ ન આપ્યો હોય તેમ તેના પિતાશ્રી ભગવાનદાસ થોડી માંદગી બાદ આ ક્ષણિક સંસારને છોડી ચાલતા થયા. યદ્યપિ મનસુખને પિતા તરફના પ્રેમને લીધે દુઃખ તો અવશ્ય થયું, પણ જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી જોતાં તેને લાગ્યું કે “ મારો માર્ગ હવે મોકલો થયો. હવે મને ઈષ્ટ પથમાં પ્રગતિ કરતાં કોઈ રોકવા નહિ આવે. ”

“ લહું થયું ભાંગી જંજળ, સુખે ભજ્યું શ્રીગોપાળ ”

એમ નરસિંહ મહેતા જેવી ભાવના બગી. અને

ભાવનાને સાકાર કરવા તેઓ સમય શોધવા લાગ્યા. થોડીક તપાસ કરતાં તેમણે બાણ્યું કે જેમનાથી પોતાની મુંઝવણ દૂર થઈ હતી એવા શાસ્ત્રવિશારદ વિજયધર્મસૂરિજી ‘સમીગામ’ માં વિરાજતા હતા. મનસુખને મન થયું—“ ચાલ લાઈ ! એમના ચરણમાં જઈને ઝુકાવી દઉં. ”

એક રળિયામણી પ્રભાતે હજી સૂર્યના લાલ ગોળામાંથી કિરણોએ નો’તાં છુટ્યાં તેવામાં મનસુખ-આજનો નવજીવન મનસુખ જાણે સ્નેહના પાશોને અંતરના બળથી કાપી ન નાખતો હોય અને છુટો થવા માંગતો ન હોય તેમ ભરેલા ઘરમાંથી એકાકી નીકળ્યો—નોકળી પડ્યો. એણે ગામનો સુંદર સીમાડો વટાવ્યો. તે સ્ટેશનના રસ્તે પડ્યો. દૃષ્ટિમાંથી ઝાંખા થતા પોતાના ગામને જાણે અન્તિમ વખત ન જોતો હોય તેમ એક ઉડતી નજર નાખી રવાના થયો. સ્ટેશન આવ્યું—ગાડી આવી—ગાડીમાં બેઠો—ઉતર્યો—ચાલ્યો અને ‘ શંખેશ્વર ’ તીર્થમાં જઈ તીર્થયાત્રા કરી ત્યાંથી ‘સમીગામ’ માં ગુરુશ્રીની સેવામાં ઉપસ્થિત થઈ ગયો. તેણે પોતાની મહત્તી ઇચ્છા બહાર કરી.

પણ

એ સૂરિવર્ય આજના કેટલાક સ્વચ્છંદી સાધુઓના જેવા ન હતા. આજના અમુક સાધુઓના જેવી એમની વૃત્તિ ફક્ત શિષ્ય જ એકઠા કરવાની નો’તી કિન્તુ એમની વૃત્તિ ચોતરફી સંયોગો નિહાળી કામ કરવાની હતી. ખરેખર ! પીળાં

યા શ્રવેત કપટાં પહેરી લેવાથી—માથું મુંડાવી નાંખવાથી યા ગૃહત્યાગ કરવા માત્રથી સાધુત્વની પર્યાપ્તિ નથી થતી; પરંતુ મોહ, માયા અને કષાયોની સામે ઝુઝતા અંતરના માપથી સાધુત્વની સીમા મપાય છે.

વિજયધર્મસૂરિજીએ ફરમાવ્યું—“ ભાઈ ! એક વખત ફરી પાછા ઘેર જાઓ. સગાં સ્નેહીઓને મળો ને તેમની આજ્ઞા મેળવો; એ વિના દીક્ષા ન અપાય.

મનસુખ હતોત્સાહ થયો. પણ જરા હીંમત એકઠી કરી તેણે એક પાસો ફેંક્યો—“ જી, આપની વાત ચથાર્થ છે, પણ સ્નેહીઓ મને કેમ રજા આપે ? એમની પાસે હું વધારે શું કહી શકું ? ”

મહાત્માજીએ હસતે મુખડે જવાબ વાળ્યો—“ તો મનસુખ ! જો આટલી પણ શક્તિ સાધુ થનારમાં ન હોય તો પછી સાધુ થઈને પણ શું કરશે ? તમારે હૃદય મજબૂત રાખી સ્નેહીઓને સમજાવી તેમની રજા મેળવી આવવું જોઈએ, નહિં તો દીક્ષા નહિં મળે. ”

સૂરિજીએ તો રોકડું પરખાવ્યું. મનસુખ સમજ્યો કે અહિં દાળ નહિં ગળે. ચાલો ફરી ઘેર અને વળી નવો પ્રયત્ન શરૂ કરીએ. મનસુખે ઘર તરફનો રસ્તો લીધો. એના મનમાં હજી એ જવાબનો પકવો ગાજતો હતો કે—“ નહિં તો દીક્ષા નહીં મળે. ”

આ વાત ઉપર ચાર છ મહિનાનાં પડો વીંટાઈ ગયાં,

છતાં મનસુખના મનની વાત પર હજી એક પણ પડ નો'તું ચડ્યું. એણે મોટા ભાઈને તો કહી જ દીધું હતું કે—“ મારે દીક્ષા લેવી જ છે, રબ આપશો. ”

સ્નેહવશ સગાંઓ એકદમ કેમ હા પાડે ? પણ જ્યારે તેમને સ્પષ્ટ જણાયું કે મનસુખનું હૃદય હવે વધારે દુઃખી થાય છે અને એને હવે આ સંસારના રગડામાં પડવાનું જરા પણ મન નથી ત્યારે તેઓએ રબ આપી અને કહ્યું કે “ભાઈ ! જાણે, શક્તિ વિચારોને કામ કરાણે, પણ હમણાં થોડો વખત રોકાઈ જાઓ.” થોડા સમય પછી પોતે દીક્ષા લેવા જશે એમ નક્કી થયું. એથી મનસુખનું હૃદય આનંદથી ઉભરાયું. સ્નેહી-ઓએ અને સગાંઓએ હવે મનસુખ દીક્ષા લેવા જાય છે એમ સમજી તેને અનેક પ્રકારનાં આનંદો તથા લોજનો આપવાં માંડ્યાં. પણ આ બધાની વચ્ચે સ્થિર ચિત્તે મનસુખ નિર્લેપ ઉભો રહ્યો અને શાન્તિની નજરે બધું નિહાળી રહ્યો.

x

x

x

દીક્ષા—

“ દુર્લભં ત્રયમેવૈતદ્, દૈવાનુગ્રહહેતુકમ્ ।

મનુષ્યત્વં મુમુક્ષુત્વં, મહાપુરુષસંશ્રયઃ ॥ ”

એ ૧૯૫૬ ના વૈશાખ માસની પંચમીની રમણીય સવાર હતી ‘મહુવા’ ગામ આજે શણગારાયું હતું. શ્રાવકો બહુ ઉત્સાહ પૂર્વક ચોતરફ તૈયારીઓ કરતા હતા. રસ્તાઓ ઉપર પતાકા અને ઝંડાઓ બાંધવામાં આવતા હતા. જૈન પૈસા-

ઢારો પોતાનાં મકાનોની આગળનો ભાગ સાફ કરાવી પાણી છંટાવી સુંદર બનાવતા હતા. વૈશાખના તાપથી બચવા, ઉપર મનોહર ચાંદનીઓ બંધાવતા હતા. ચોતરફ જૈનોના ઘરેઘરમાં આનંદ ઉભરાતો દેખાતો હતો. જૈન ઉપાશ્રય તેમ જૈન મંદિર પણ શણગારવામાં આવ્યાં હતાં. વાજાંત્રોના નાદો કણ્ઠગોચર થતા હતા. આ બધું જોતાં એમ ભાસતું હતું કે જાણે કોઈ તાલેવંતની પુત્રીના લગ્નનો ઉત્સવ હશે અને આજ કાલમાં જન આવવાની હશે, જેથી આ બધી તૈયારીઓ થતી હશે.

પણ

ઠહાલા વાચક ! તપાસ કરતાં વાસ્તવિકતા તો ખીજ જ જણાઈ. લગ્ન તો હતું જ પણ સંસારની વિલાસવાસના અને વૈભવનું નહિ. ત્યારે ? સંસારથી પર મુક્તિની સાધનાનાં, સમ્યક્ત્વ-પ્રાપ્તિનાં ને સમાધિનાં એ લગ્ન હતાં. લગ્ન કરનાર વિશ્વની ચળ લક્ષ્મીનો માલીક કહેવાતો તાલેવંત નહોતો પણ મોક્ષની અખૂટ અને અવિચળ લક્ષ્મીનો માલીક બનવા માંગનાર હૃદયની વાસનાનો માલીક-સાચો તાલેવંત, એક નવજીવાન હતો. એની જનમાં આવેલાનાં હૃદયો સંસારનાં ક્ષણિક સુખો ભોગવવા યા એશઆરામ કરવા આવેલાં નો'તાં પણ તપ અને ત્યાગની પાછળ અનુમોદન કરનારાં ભક્તિભીનાં હૃદયો હતાં.

સંક્ષેપમાં ઠહાલા વાચક ! આ લગ્ન નો'તા, પરંતુ દીક્ષા

હતી. આવતી કાલે શ્રીવિજયધર્મસૂરિજીનો પાસે એક નવ-જીવાન દીક્ષા લેનાર હતો. એના ઉત્સવની જૈન સંઘે કરેલી આ તૈયારીઓ હતી. અને વાચક ! તે નવજીવાન કેઈ ખીજે નહોતો પણ આપણો ઓળખીતો પેલો મનસુખ જ હતો. એ ઘરથી રબ લઈ ગુરુશ્રીના ચરણોમાં હાજર થયો હતો અને આવતી કાલે એ સામાન્ય વાસના ભૂખ્યો માનવ મટી શાન્ત અને વિરાગી સાધુ થવાનો હતો.

એ અનેક જનો વડે રાહ જોવાઈ રહેલી અને મનસુખની પ્રિય “આવતી કાલ” ‘આજ’ માં પલટાઈ ગઈ. સવારથી ખૂબ ધામધુમ મચી. પ્રત્યેક પોતે તેમાં કંઈને કંઈને ભાગ લઈને ભાગ્યશાલી થવા મથતો હોય તેમ દેખાતું હતું. થોડી વાર પછી વરઘોડો ચઢ્યો. મનસુખને બધાએ એક સુંદર શણગારેલ ગાડીમાં બેસાડ્યો. અને પોતાને પ્રિય લાગતાં બધાં ઘરેણાં એને પહેરાવ્યાં. મનસુખે બધાને પ્રિય લાગતું બધું થવા દીધું. એ સમજતો હતો કે આ બિચારા સમજતા નથી કે જે સર્વસ્વ ત્યાગની આણી પર આવી પહોંચ્યો છે એને આ ઘરેણાં શાં ? અને આ ભપકા શાં ? છતાં તેણે કોઈને રોક્યા નહિ—થવા દીધું. બધું શાન્ત અને નીરાગ નજરે નીહાળ્યા કર્યું. વરઘોડો ચાલ્યો—વાળાં વાગ્યાં—ગીતો ગવાયાં—સ્થલે સ્થલે વધામણાં થયાં અને વરઘોડો સમાપ્ત થયો. દીક્ષાની ક્રિયા શરૂ થઈ અને થોડી વારમાં પૂરી પણ થઈ. થોડા વખત પહેલાંનો અપૂડેડું કપડામાં ઉભેલો મનસુખ, બે કપડામાં વીંટળાએલો સાધુ થયો. સુંદર વાળોના સ્થાને

મંગલ જીવન કથા.

વાળ વિનાનું મસ્તક ચમકારા કરવા માંડ્યું. આજે મનસુખની ઇચ્છા પૂરી થઈ. એને લાગ્યું કે જીવનના ધ્યેયને પહોંચવાનો સીધો રસ્તો હાથમાં આવી ગયો છે. હવે તે માર્ગે પ્રયાણ કરવાની જ વાર છે. મનસુખે ભાઈભાંડુ અને કુટુંબ પરની મોહમાયા ઉતારી. નાના સમુદાય સાથેનું સગપણ છોડી વિશ્વ સાથે સગપણ બાંધ્યું. હવે અમારો પ્રિય મનસુખ, મનસુખ મટી, ‘ મુનિરાજ શ્રીમંગલવિજયજી ’ બન્યો—બહાલા વાચક ! મારા, તારા અને જગત્થી પૂજ્ય એવા તેઓ અકિંચન સાધુ થયા. વંદન હો એ ત્યાગને !

x

x

x

વિદ્યાભ્યાસની ઉત્કણ્ઠા ને નિશ્ચય—

“ રમ્યં હર્મ્યતલં ન કિં વસતયે ? શ્રાવ્યં ન ગેયાદિકમ્ ?

કિં વા પ્રાણસમાસમાગમસુખં નૈવાધિકં પ્રીતયે ? ।

કિન્તુ ભ્રાન્તપતત્પતઙ્ગપવનવ્યાલોલદીપાલ્કુર—

ચ્છાયાચશ્ચલમાકલય્ય સકલં સન્તો વનાન્તં ગતાઃ॥”

—વૈરાગ્યશતક શ્લોક ૮૦

વિદ્યા વિનાનું જીવન, જીવન વિનાના શરીર ખરોખર છે.

ખ્યારા વાચકો ! આપણો પેલો ઓળખીતો મનસુખના, ના, હવે તો મુનિરાજ શ્રીમંગલવિજયજી પોતાના સાધુ-જીવનની કઠોર નિયમાવલીઓને સાનંદ પાળતા પોતાનો સમય ગુરુસેવાની અંદર વ્યતીત કરવા લાગ્યા. સંસારીઓની

જંબાળમાંથી હવે તેઓ સાધુજીવનની મીઠી શાન્તિ અનુભવતા હતા. તપશ્ચર્યા અને ભક્તિ તેમણે જેટલી બની શકે તેટલી શરૂ કરી દીધી હતી. પ્રથમ ચાતુર્માસ તો તેમણે ‘ મહુવા ’માં જ કર્યું. પછી ‘ ગુજરાત ’માં બધે ભ્રમણ કરવા માંડ્યું. પણ એ ભ્રમણ ગાડી કે ઘોડા ઉપર બેસીને નોતું. આ તો જૈન ધર્મના સાધુ. એઓ તો કાંચન, કામિનીના સર્વથા ત્યાગી, બે યા ત્રણ કપડાના ટુકડા એમના શરીરને ઢાંકે. એક યા બે કપડાં એમની શય્યા માટે રહે. એમનો આહાર ઘેરઘેરથી માગીને લાવેલી ભિક્ષા અને તેમાં પણ અમુક પ્રકારની નિર્દોષતાઓ. નીચે પગ ખુલ્લા, ઉપર માથું ખુલ્લું. સળગતો સૂરજ હોય કે ઠંડકડતી ઠંડી હોય, વરસતો વરસાદ હોય કે ગાઢ ધૂમસ હોય, એ બધાનો એમને તો કોઈના પણ સહારા વગર કેવળ પોતાના શરીરથી મુકાબલો કરવાનો. સૈનિકની પેઠે પોતાને ઉપયોગી વસ્તુઓ પોતાના શરીર પર લટકાવી વિહાર કરવાનો. એમને ઘર નહિ કે બહાર નહિ; આશ્રમ નહિ કે ઉપાશ્રય નહિ. કોઈ સગું-જાહું એ નહિ. એમને ચોમાસા કે જ્યારે જીવોત્પતિ અમર્યાદિત થાય છે, એ સિવાય આઠ મહિના બધે ભ્રમણ કરતા રહેવાનું. પૈસાને એઓ સ્પર્શ પણ કરી ન શકે અને કોઈ પણ જાતના વાહનમાં એઓ બેસી ન શકે. હાથમાં એક ઢંડો અને શિર પર એક ધર્મની આજ્ઞા. બધાએ દેશ એમને મન સરખા. ઠેર ઠેર ઉપદેશ દેવાના અને સાથે સાધુધર્મની આવશ્યક ક્રિયાઓ નિત્ય કરવાની. આવી સાચી સાધુતામાં મુનિરાજ શ્રીમંગલવિજયજીએ પોતાનાં

પગરણો માંડયાં હતા. તેઓ ' ગુજરાત 'માં આઠ માસ ભમ્યા અને ચાતુર્માસ આવતાં ' વીરમગામ 'માં જઈ ત્યાં ચાર માસ માટે રહ્યા. ત્યાં લોકોને સદુપદેશ આપીને ધર્મક્રિયાઓમાં રસ લેતા કરીને સમય સંપૂર્ણ થયે તેઓ ગુરુશ્રી સાથે વિહાર કરી ગયા. ભ્રમણ કરતાં કરતાં તેઓશ્રી ' ભોયણી ' નામના સુંદર તીર્થમાં આવ્યા.

મુનિરાજ શ્રીમંગલવિજયજીની ભણવાની ઇચ્છા જે ઘણા વખતથી સંયોગો પ્રતિકૂળ હોવાથી દબાએલી પડી હતી તે સાધુત્વની સ્વીકૃતિની સાથે પુનર્જન્મ પામી હતી. તેમનો વિચાર હતો કે—“ આ બહોળું સંસ્કૃત સાહિત્ય જેમાં પ્રત્યેક વિષયના ઉચ્ચ કોટીના ગ્રંથો છે તે ભાષા હું ભણું અને એ ગ્રંથોને હું વાંચું. તેમ થતાં ધર્મગ્રંથો જેમાંનો ઘણો ભાગ સંસ્કૃતમાં તથા પ્રાકૃતમાં છે તે પણ સાથે જોવાઈ જશે. અને વિશેષ શક્તિ હશે તો એને ગુજરાતીમાં ઉતારી ગુર્જર પ્રજા સમક્ષ મૂકીશ. ”

આ વિચાર તેઓશ્રીએ ગુરુદેવ શ્રીવિજયધર્મસૂરિજીને જણાવ્યો. સૂરિજીએ તરત જ તેમની ઊંડી ઇચ્છા વિદ્યા પ્રત્યેના પ્રેમની જાણી લીધી. તેમને એક પંડિત, શ્રાવક દ્વારા બોલાવી દીધા. પણ હજી કંઈક મુનિરાજ શ્રીમંગલવિજયજીના નિમિત્તે વધારે પુણ્યકાર્ય થવાનું હશે કે જેથી થોડા વખતમાં તેમને તે પંડિત મહાશયનો પ્રતિકૂલ અનુભવ થયો અને તેમનો ત્યાગ કરવો પડ્યો. યદ્યપિ આમ પંડિતના

ત્યાગથી તેમની વિદ્યાવૃત્તિને સખ્ત દુઃખ થયું પણ તેઓ મજબૂર હતા. છતાં—

‘ જે થાય છે તે સારા માટે. ’

આ તાબા અનુભવથી શ્રીત્રિજયધર્મસૂરિજીનો વિચાર જૈન પંઠિતો તૈયાર કરવા માટે થયો; તેવા અકાટ્ય વિદ્વાનો ‘ કાશી ’—‘ બનારસ ’ જેવા વિદ્યાક્ષેત્રમાં જ થઈ શકે માટે ત્યાં જઈ શાલા યા સંસ્થા સ્થાપી સાધુઓને તથા જૈન સંતાનોને ભણાવવા. યદ્યપિ તે ક્ષેત્રોમાં જવું, ત્યાં જઈ થોડો વખત પણ સ્થિરતા કરવી, જ્યાં—

“ હસ્તિના તાઙ્યમાનોઽપિ ન ગચ્છેદ્ જૈનમન્દિરમ્ । ”

—આવી ભીષણ ભાવના બહુલતાથી ફેલાએલ હોય, ત્યાં વિદ્યાભ્યાસનું સ્થાન કેમ સ્થાપી શકાય ? છતાં અત્યારે કહેવું એ વિષયાન્તર થયે કે પુણ્યશ્લોક વિજયધર્મસૂરિજી જેવા બાહોશ, ત્યાગી અને સાધુપુંગવ માટે શું કઠિન હતું ? એમણે એ કઠિનતાને કેમ નબટ કરીને જૈન ધર્મનો ઝંડો ત્યાં ફરકાવ્યો એ તેમના જીવનના પાઠકોને સુવિદિત જ છે. અસ્તુ.

મુનિરાજ શ્રીમંગલવિજયજીના નિમિત્તે એ વિચાર પેદા થયો—પઠવ થયો અને જવા માટે નિશ્ચય પણ થઈ ગયો. બધી તૈયારીઓ બાહ ચોમાસું પૂર્ણ થયે જવાનો ઇગરો પાકે થયો. આ ચોમાસું આપણા મુનિરાજે પુનઃ ‘ વીરમગામ ’માં કર્યું. ગુરુશ્રી ‘માંડલ’માં ચાતુર્માસ રહ્યા. મુનિરાજ શ્રીમંગલ-

વિજયજી ચોમાસું પૂર્ણ થવાની કાગના ડોળે રાહ જોઈ રહ્યા હતા. તેમને બધા ચોમાસાં કરતાં આ ચોમાસાના દિવસો વધારે લાંબા લાગ્યા. પણ આખરે તે પણ પૂરા થયા જ. પછી બધાએ ભેગા થઈને ‘કાશી’ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. લાંબી મુસાફરી અને મહાકીર્તિનો આ રીતે પ્રારંભ થયો.

x

x

x

“ જિનકી નોબતકી સદાસે ગુંજતે થે આસમાં
દમબરુદ હૈ મકબરોં મેં હું ન હાં કુછ મી નહીં ।
જિનકે મહલોં મેં હજારોં રંગકે ફાનુસ થે
झाड उनकी कब्र पर है और निशां कुछ भी नहीं ॥”

એ જ ‘લીંચ’ ગામ—મુનિરાજ શ્રીમંગલવિજયજીની જન્મભૂમિ અને ત્યાંના થોડા ફેરફાર સિવાયના એ જ શ્રાવકો. તેઓએ સાંભળ્યું કે મુનિરાજશ્રી ‘કાશી’ તરફ ભણવા જાય છે. તેઓ વિચારવા લાગ્યા:—

“ અરે રે ! બાપ કાશી ! ત્યાં તો કેમ જવાય ? રસ્તામાં જંગલો આવે, વાઘ, સિંહો ફરતા હોય, નદીઓ આવે ત્યાં જવાય ? ” બધા આમ વિચારવા લાગ્યા, કારણ કે કોઈ ‘કાશી’ ભણવા જાય છે એમ ફક્ત જ્યારે ગામમાં કોઈ બ્રાહ્મણના પુત્રને જનોઈ આપવાની હોય છે ત્યારે જ્યારે તે પોતે કંઈ લીંચી અને દંડો લઈ કાશી ભણવા જાય છે એમ કહી દોડે છે અને તેનો મામો તેની પાછળ દોડી તેને પકડે છે.

અને ઘેર લાવી બેસાડી દે છે, ત્યારે આ અભિનય તેઓએ બેચો હતો અને 'કાશી'એ બણવા બંધ છે એ શબ્દ ત્યારે સાંભળેલો. અને આ તો સાક્ષાત્ 'કાશી' તરફ બંધ છે એટલે એમ સાંભળતાં આશ્ચર્ય તો જરૂર થાય જ. છતાં તેઓ તેમને સમજાવવા યા એક વખત તે પ્રદેશ તરફ જતાં પોતાના વતનને તો દર્શાવેલા લાભ આપતા બંધ, એ બહાને મુનિરાજશ્રી પાસે ગયા અને વિનંતિ કરી. ગુરુમજ્જા મુનિરાજ શ્રીમંગલ-વિજયજીએ તો કહ્યું કે 'લાઇ ! ગુરુશ્રી પાસે જાઓ તેમની જે આજ્ઞા થશે તે મારે માન્ય છે.' સમયજ્ઞ ગુરુશ્રીએ હા પાડી. શ્રાવકોનો આનંદસાગર ઉદ્ભવ્યો. કેટલાએક તેમની સાથે રહ્યા અને કેટલાક ઘેર ખુશ ખખર આપવા પહોંચી ગયા.

શ્રાવકોના આનંદનો દિવસ આવ્યો. મુનિરાજ શ્રીમંગલવિજયજીએ પોતાના વતનમાં ગુરુદેવ સાથે પ્રવેશ કર્યો. આખું ગામ પેલા મનસુખને જોવા ઉલટયું. પણ તેઓ નીહાળે છે તો પેલો મનસુખ નોતો પણ આ તો કોઈ સાધુના લેખાશમાં ઉપયોગથી પગલાં ભરતા મુનિરાજશ્રી હતા. કેટલાકની આંખોમાં હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં. કેટલાક તેમને વિસ્મિત વહેને નીહાળી જ રહ્યા. કેટલીક વૃદ્ધાઓ પોતાના ખોળામાં રમેલ મનસુખની આ દશા જોઈ ઉભી ઉભી આંસુ સારવા લાગી. કોઈ સ્ત્રીઓ તેને કુતૂહલતાથી અનિમેષ નયને નિરખી રહી હતી. આવી લોકદશાને નીહાળતા, ગુરુશ્રીની પાછળ નતવહેને પગલાં ભરતા મુનિરાજ શ્રીમંગલવિજયજી ધીમે પગલે ચાલતા હતા. ધીરે ધીરે બધા ઉપાશ્રયમાં આવી

પહોંચ્યા—ગુરુશ્રીએ થોડો ઉપદેશ આપ્યો. એ સાંભળીને શ્રાવકો સહર્ષ વિખરાયા. મુનિરાજ શ્રીમંગલવિજયજી ભિક્ષાની ઝેળી લઈ ગોચરી માટે એક અન્ય સાધુ સાથે નીકળી પડ્યા. પ્રત્યેક ગૃહસ્થ પોતાનું ઘરઆંગણું પવિત્ર કરવાને વિનવી રહ્યો હતો. મુનિરાજશ્રી દરેકને ત્યાંથી થોડું થોડું લેતા આગળ વધ્યા. એમ કરતાં કરતાં પોતાનું પૂર્વનું ઘરઆંગણું આંચું. તેમની આંખોની સામે સીનેમાના પટ પર ફરતાં દૃશ્યોની માફક પોતાની પૂર્વાવસ્થા યાદ આવવા લાગી. આ એ જ ઘર જેમાં મનસ્વજી રહેતો હતો, રમતો હતો. આ તે જ ઘર જેમાં હમેશાં કલકલ ધ્વનિ થઈ રહેતો હતો, જેમાં આજે એક બે માણસો સિવાય કોઈ નો'તું. ઘેર શાન્તિનું સામ્રાજ્ય છવાયેલું હતું. આ તે જ પાડોશ જ્યાં બે ચાર ડાહ્યા અને આનંદી વૃદ્ધો રહેતા હતા. અરેરે ! તેઓ પણ કાળના ચક્રમાં છૂપાઈ ગયા હતા. આ જ પાડોશનાં ઘર જ્યાંની ગૃહદેવીઓ અમૂલ્ય શણગારો સજી ફરતી હતી, આજે તેમાંની કેટલીકના શરીર પર એક લાલ વસ્ત્ર સિવાય કંઈ નો'તું. મુંઢર વૃક્ષો જ્યાં મનસ્વજી રમતો તેમાંનાં કેટલાંક આજે કરમાઈ ગયાં હતાં. કેટલાંક મકાનો જે માનવોથી પૂર્ણ રહેતાં ત્યાં સંભાળ રાખવા માટે નિર્જીવ તાળાં સિવાય કોઈ નો'તું. રે કૂર સંસાર !

ખરેખર સંસારમાં કોણ અચલિત અને અદુઃખી રહ્યું છે ? જે આજે કુદે છે તે કાલે માટીમાં મળે છે. આજે રાજ થઈને મોજ કરે છે, કાલે તે રસ્તા પર ઢુકડા માગનાર

લીખારી બને છે. ખરેખર સંસારમાં ધર્મ સિવાય કોઈ અચ-
લિત રહ્યું જ નથી. મુનિરાજશ્રી આ બધા વિચારોમાં ડૂબ્યા
હતા. તેમની હથા એક કવિ એ કહ્યું છે તેવી જ હતી કે—

વધ્યો શોક, થંબ્યુ મુજ ગાન, જ્ઞાન આ એક જ રે.

વિના ધર્મ, નવજ, આસ્થાન ચલિત સૌ છેક જ રે.

મુનિરાજ વૈરાગ્યની ભાવનાને પ્રદીપ્ત કરતા આગળ
વધ્યા. એમને એમનાં બાહ્યાવસ્થાનાં સુખ ન સાંભર્યાં પણ
એમને તો બધે સંસારની નશ્વરતા જ ભાસી. ગામમાં ત્રણ
વર્ષ જેવા થોડા સમયમાં થયેલું પરિવર્તન નીહાળતા પાછા
ફર્યા. ખરેખર ! સંસારનાં ચક્રો હમેશાં ગતિશીળ જ રહે છે;
એના સુખદુખના પાટા પ્રત્યેક ઉપર ફરી જાય છે.

આમ મુનિરાજશ્રી ચાર દિવસો રહ્યા. શ્રાવકોને તથા
અન્ય પ્રજાને સારો ઉપદેશ આપ્યો. બધા આનંદિત થયા.
ચોથા દિવસની ઉષા પ્રગટી અને વતન તેમજ વતનવાસીઓને
છોડી એ વિદ્યારસિક મુનિરાજ ગુરુશ્રીની સાથે ‘કાશી’
જવાના પંથમાં આગળ વધ્યા.

x

x

x

પ્રયાણ—

“ કો વીરસ્ય મનસ્વિનઃ સ્વવિષયઃ કો વા વિદેશસ્તથા ?
યં દેશં શ્રયતે તમેવ કુસ્તે બાહુપતાપાર્જિતમ્ ।
યદ્દંટ્ટાનખલાઙ્ગુલપ્રહરણઃ સિંહો વર્નં ગાહતે
તસ્મિન્નેવ હતદ્વિપેન્દ્રરુધિરૈસ્તૃષ્ણાં છિનક્ષ્યાત્મનઃ॥”

‘દેહગામ’થી વિહાર શરૂ થયો. હમેશાં દશથી વીસ માઈલની મજલ અને તે પણ પગપાળાની જ ! પોતાનો સામાન પોતે જ ઉઠાવીને ચાલવાનું. આમ તેમની મજલ આગળ વધી. આટલી મોટી મજલની અને આટલા મોટા ઉદ્દેશની ખબર ‘ગુજરાત’માં પડતાં છાપાઓમાં ખળભળાટ મચી રહ્યો. પ્રત્યેક તેઓના કાર્ય તરફ આકર્ષાયા. કેઈ રાગથી, તો કેઈ દ્વેષથી, તો કેઈ જુજાસાથી. તેઓએ સુંદર ‘ગુજરાત’ વટાવ્યું. સાથે એનો સુંદર ખોરાક, સુંદર વાસસ્થાનો, સુંદર શ્રોતાઓ અને રસીલું વાતાવરણ પણ છોડ્યું. હવે ‘ઉજ્જૈન’ તરફના પંથે પડ્યા. નવો પ્રદેશ, નવા મનુષ્યો અને નૂતન ભાવનાઓમાં થઈને પોતાનો માર્ગ કાપવા મંડ્યા. પ્રત્યેક આમમાં ગુરુશ્રી લોકોને ઉપદેશ આપતા અને લોકોને કલ્યાણના માર્ગ તરફ પ્રેરતા. વિક્રમરાજની પ્રસિદ્ધ ‘ઉજ્જૈયિની’ આવી. એનો પેલો પ્રસિદ્ધ સિદ્ધવડ, ભતૃહરિની ગુફાઓ, ‘ક્ષિપ્રા’ નદીના હરીઆળા તટો, અવંતી પાર્શ્વનાથનું સુંદર મંદિર, કાલીયાદેનો મહેલ વિગેરે સુંદર સ્થાનો આવ્યાં અને છોડ્યાં. એ સાધુસમુદાય કમર કસીને આગળ વધ્યો. ‘શાંકાપુર’, ‘શિવપુરી’ અને ‘અંસી’નાં ખીહામણાં જંગલોમાં ચાલ્યા. દિવસે પણ માનવી હથીઆર વગર ચાલતાં ધ્રુજે એવી ઘોર વનરાજીઓ ખાલી આત્મવિશ્વાસ ઉપર પસાર કરી. કેઈ વખત જંગલોમાં રહેવું પડે, વાઘોની ચીસો સંભળાય, અજ્ઞાનીઓનો ઉપદ્રવ સાથે હોય, કેઈ વખત ભૂખ્યા ગાડનીચે સુઈ રહેવું પડે, તો કેઈ વખત માર્ગ ભુલેલા

સાથીની શોધમાં હેરાન થવું પડે. એમ કરતાં ‘ આંસી ’ અને તેનો પ્રસિદ્ધ કિલ્લો પણ વટાવ્યો, અને ‘કાનપુર’ ‘પ્રયાગ’ના રસ્તે પડ્યા. એવા પ્રદેશોમાં ફરવું અને સાધુતાના નિયમો પાળવા એ કેટલી કઠિન વાત છે તે બહાલા વાચક ! તું હું કે બીજા ન કહી શકીએ; જેને અનુભવ્યું હોય તે જ વર્ણવી શકે. ‘કાનપુર’ આવ્યું-ગયું. ‘પ્રયાગ’ આવ્યું. ‘ગંગા’-‘જમના’નો મહાસંગમ આવ્યો અને આગળ વધ્યા. ધીરે ધીરે જે લક્ષ્ય પૂર્વક નીકળ્યા હતા તે વિદ્યાપુરી-‘કાશી’ પણ આવી પહોંચી. ઉનાળાને ખેઠાને ખે અઢી મહીના વીતી ચૂક્યા હતા. વૈશાખ સુદ ત્રીજની સુંદર સવારે જૈન નામથી લડકનારા, જૈનોને ઘૂણાની નજરે જોનારા, વિચિત્ર માનવસમુદાયવાળા ‘કાશી’ નગરમાં સાધુમંડળે પ્રવેશ કર્યો. સ્થાને પહોંચવાનો મહીના-ઓનો પરિશ્રમ આજે સફળ થયો. ગુરુશ્રી આજે આટલા પ્રવાસ બાદ પણ આનંદમાં હતા. તેમના મુખ પર આનંદની લહરીઓ ઉઠતી જોવાતી હતી. મુનિરાજ શ્રીમંગલવિજયજી આજે ઉંડો આત્મસંતોષ અનુભવતા હતા.

બહાલા વાચક ! જેમ સ્વપ્ન આવે અને કલાકોના કલાકો પસાર થઈ જાય તેમ ચાર કે છ મહિનાનો સમય તું એકદમ કાઢી નાખ; કારણ કે એટલો સમય વિજયધર્મ-સૂરિજી માટે સ્થાનની શોધ કરવાનો, અને વિદ્યા માટે યથા-યોગ્ય બંદોબસ્ત કરવાનો હતો. એ બંદોબસ્ત કેમ કર્યો અને બધું કેમ વ્યવસ્થિત થયું એ બધાવાની જો તને જાણાયા થતી હોય તો ખ્યારા પાઠક ! સૂરિજીના જીવનવૃત્તાન્તને તું જોઈ

લેજે; તને ચતાર્થ લાન થશે. આટલો સમય આપણા મુનિરાજશ્રીએ તો મંદ ગતિથી અભ્યાસ કરવામાં વીતાવ્યો.

થોડા મહીના વીત્યા—સ્થાન નહીં થયું. ‘ કાશી ’ જેવામાં સાધુતાથી ખેંચાઈને શુભેચ્છકો પણ વધ્યા. ભણાવનાર પંડિતો પણ નક્કી થયા. અને એક પાઠશાળાનું પણ સ્થાપનકાર્ય થયું, જે પાછળથી ‘ શ્રીચશોવિજય જૈન પાઠશાળા ’ને નામે પ્રસિદ્ધ થઈ. અભ્યાસ તડામાર ચાલ્યો. જૈનના પુત્રો પણ ‘ ગુજરાત ’નું કોમળ વાતાવરણ છોડી ત્યાં આવના લાગ્યા અને વિદ્યાના વ્યાસંગમાં લીન થવા માંડ્યા. આપણા કથાનાયક પણ તેમાં મસ્ત બન્યા. તેઓ સંપૂર્ણ શક્તિથી વિદ્યાભ્યાસમાં તદ્દલીન બની ગયા. તેમણે દિવસ રાતનું લાન પણ થોડા સમય માટે છોડ્યું.

x

x

x

એક વર્ષ પસાર—બે વર્ષ પસાર—ત્રણ, ચાર એમ આઠ આઠ વર્ષનાં બહાણાં વીત્યાં. આવી આવી ઘોર તપશ્ચર્યા બાદ વિદ્યાદેવી પ્રસન્ન કેમ ન થાય ? મુનિરાજ શ્રીમંગલવિજયજીનું જ્ઞાન હવે અપ્રતિમ વધ્યું હતું. તેઓ વ્યાકરણ, ન્યાય તેમાં પણ નવ્ય ન્યાય અને પ્રાચીન ન્યાય, સાહિત્ય વિગેરેના તથા પ્રત્યેક દર્શનના સારા જ્ઞાતા બન્યા હતા. આટલા ટુંકા સમયમાં તેઓશ્રીએ પ્રત્યેક વિષયનાં ઉચ્ચ પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરી લીધો હતો. વ્યાકરણમાં તો સિદ્ધાન્તકૌમુદી, પાતાંજલ મહાભાષ્ય, લઘુશબ્દે-દુશેખર,

પરિભાષેન્દુશેખર, મનોરમા, વિભક્તિ-અર્થનિર્ણય વિગેરે વિગેરે સારાં પુસ્તકોનું તેમણે અધ્યયન કર્યું. ન્યાયમાં- નવ્ય ન્યાયમાં મુક્તાવલી, દિનકરી, પંચલક્ષણી, માથુરી, સિદ્ધાન્તલક્ષણી-પક્ષતા, સામાન્ય નિરુક્તિ, હેત્વાભાસ વિગેરેનું અધ્યયન કર્યું. પ્રાચીન ન્યાયમાં ગૌતમસૂત્ર, વા- ત્સ્યાયનભાષ્ય, ન્યાયવાર્તિક, વૈશેષિક દર્શન, ન્યાય- મંજરી, સાંખ્યતત્ત્વકૌમુદી, સાંખ્યપ્રવચન, વેદાન્ત- પરિભાષા, શારીરિકભાષ્ય, બ્રહ્મસૂત્ર જેવાં અકાટ્ય પુસ્તકોનાં અધ્યયન કર્યાં. સાહિત્યમાં પણ કાવ્યપ્રકાશ, સાહિત્યદર્પણ, પંચકાવ્ય વિગેરેનું અધ્યયન કર્યું. જૈન ન્યાયનાં પ્રાપ્ત ધણાં પુસ્તકો તેમણે વાંચ્યાં. ઘણા વખતના બૂખ્યાને મુરવાડુ ભોજન મળતાં એ પેટ ભરાતાં સુધી કેમ છોડે ? એમ આજે જ્ઞાનના બૂખ્યાને સ્વાદિષ્ટ જ્ઞાનનું ભોજન મળતાં એ અમુક હદે કેમ રોકાય ? મુનિરાજશ્રીએ તો ખૂબ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

પરીક્ષાઓ આપવાનો વિચાર ખાસ નોતો, છતાં એક વખત વિચાર થતાં ‘કાશી’માં મધ્યમાની પરીક્ષા આપી. તેમાં ઉત્તીર્ણ થતાં સાથીઓની સલાહ અને આગ્રહથી તેઓશ્રી ‘કલકત્તે’ વિહાર કરી ગયા. ત્યાં હિન્દુ ન્યાયતીર્થની પરીક્ષા આપી ઉત્તીર્ણતા પ્રાપ્ત કરી ‘ન્યાયતીર્થ’નું પદ પ્રાપ્ત કર્યું.

એક વખત બંગ્લીય વિદ્વાનોની સભામાં ચર્ચાવાહ થતાં અને તેમાં પોતાની કુશળતા સિદ્ધ થતાં તેઓશ્રીને ‘ન્યાય- વિશારદ’ની પદવી પણ પ્રાપ્ત થઈ.

પોતાના અભ્યાસ સાથે તેઓશ્રી પોતાના જ્ઞાનનો લાભ અન્યને પણ આપવા ચૂક્યા નો'તા. 'કાશી'માં પચાસેક વિદ્યાર્થીઓને તથા કેટલાક સંન્યાસીઓને પણ તેઓએ અભ્યાસ કરાવ્યો. કેટલાક જૈન સાધુઓએ પણ તેમના જ્ઞાનનો લાભ ઉઠાવ્યો. તેઓશ્રી હમેશાં પોતાના જ્ઞાનનો લાભ આપવાને તત્પર રહેતા.

આ સમયે તેમના જ્ઞાનથી આકર્ષાઈ 'કલકત્તા સંસ્કૃત એસોશીએશને' પોતાની ન્યાય, વ્યાકરણની ટાઈટ્લ પરીક્ષાઓના તેમને પરીક્ષક નીમ્યા અને ત્યારબાદ વારંવાર અન્ય પરીક્ષાઓના પણ તેઓ પરીક્ષક બનતા રહ્યા. આમ તેઓ દશ વર્ષ સુધી તો બરાબર કામ કરતા રહ્યા પણ અંતમાં અન્ય વ્યવસાય વધતાં તે પ્રવૃત્તિનો તેમણે ત્યાગ કર્યો.

આટલા અભ્યાસ બાદ પોતાના ગુરુદેવ સાથે પાછા તેઓ 'ગુજરાત' તરફ વિહાર કરીને આવ્યા. માર્ગમાં 'ઉદેપુર', 'મેવાડ', 'મારવાડ' વિગેરે પ્રદેશોમાં ખૂબ ફર્યા અને ધર્મનો પ્રચાર કર્યો. ધીરે ધીરે 'ગુજરાત'માં આવ્યા. પુનઃ એક વખત પોતાના વતનમાં શ્રાવકોના આગ્રહથી ચાર દિવસ માટે જઈ આવ્યા. ત્યારબાદ તીર્થોધિરાજ 'શત્રુજય' ને ભેટ્યા-ત્યાંથી પાછા ફરી 'મુંબઈ'ને માર્ગે પડ્યા-અને 'મુંબઈ'માં જ ચાતુર્માસ કર્યું.

તેમની પ્રવૃત્તિ—

“ હર્ષવરના સંબંધમાં લોકો કહી ગયા છે કે તેને એક

દીકરો હતો. પેગમ્બરને માટે પણ કેટલાકો તરફથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે તે ઐન્દ્રજ્ઞલિક હતો. જ્યારે ઈશ્વર કે પેગમ્બર પણ માણસોની નિંદામાંથી નથી બચ્યા ત્યારે માણસ તો કેવી જ રીતે બચી શકે ? ”

—સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ

તેઓશ્રીએ પોતાની પ્રવૃત્તિ હમેશાં જ્ઞાનમય જ રાખી છે. તેઓએ આ છાપાના નકામા-ધાંધલીઆ વાતાવરણમાં જરા પણ લાગ નથી લોધો અને હમેશાંને માટે ઉઠાસીન રહ્યા છે. પોતાનાથી બનતી સાહિત્યસેવામાં અને ધર્મોપદેશમાં તથા અન્ય ધર્મક્રિયાઓમાં પોતાનું જીવન વ્યતીત કર્યું છે. તેઓશ્રી સદા સમજતા આવ્યા છે કે—નકામા ખીજને હલકા પાડવાથી —યા પોતાની ખોટી બડાઈઓ હાંકવાથી મોટા નથી થવાતું. જે ચાહે છે કે અમે મોટા થઈએ તેઓ હમેશાં ખોટા જ કરે છે. જે શાન્ત અને ચૂપચાપ પોતાની સાહિત્યક પ્રવૃત્તિ વધારતો જાય છે તે જ પાર ઉતરી જાય છે; નહિ તો ક્લેશના કીચડમાં ફસાઈ પોતાનું ધ્યેય તે ચૂકી જાય છે. આ જ એમના વિચાર અને એ જ એમની ધારણા, જે આજની મનોરમ ઘડી સુધી એક જ સરખી છે. અરે ! પોતાના પર દ્રેષીઓ તરફથી જીભા અને અપમાનકારક હુમલા થયા છતાં તેઓ છાપાંઓની કહેવાતી સભ્ય ગાળાગાળીમાં નથી પડ્યા. તેઓ સર્વદા સ્વામી રામતીર્થના જેવો જ સિદ્ધાન્ત રાખે છે કે—

“ મિત્રો અથવા શત્રુઓએ કરેલી ટીકાને આપણે આ-

તમસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા માટે જાગૃત કરવા આવેલા ખરાબ સ્વપ્ન તરીકે જ ગણી કાઢવી. તમે જાગો છો ત્યારે સ્વપ્ન કયાં છે ?”

અને બહાલા વાચક ! પરિણામમાં જે હીરો હતો તે આજે હીરો જ રહ્યો અને નકલી હીરા બિચારા પોતાનું નૂર ગુમાવી બેઠો. જે પોતે સમજે છે કે હું ખરાબ નથી તેને ભલે એક વખત દુનિયા ખરાબ કહે પણ તેથી તેને કંઈ નુકશાન થતું નથી. અરે ! આ ચક્કરમાં તીર્થ”કર જેવા સમર્થ જ્ઞાનીઓ પણ આવી ગયા છે તો મનુષ્ય કોણ માત્ર ? અગર કેવળ સારાની જ દુનિયા હોત તો તેનો ઉદ્ધાર ક્યારનો થઈ ગયો હોત. એ તો ખરાબ વગર સારાની પરીક્ષા ન હોય. અમાવાસ્યાનાં ઘોર અંધારા સિવાય ચંદ્રનું મૂલ્ય કેમ અંકાય ?

આપણા મુનિરાજશ્રી આ વાતોના સમજદાર હોવાથી આ જ સુધી શાન્ત રહેવા પામ્યા છે અને તેઓશ્રી સમાજને સારાં સારાં પુસ્તકો અર્પી શક્યા છે. તેઓશ્રીએ ન્યાય, વ્યાકરણાદિના ઘણા ગ્રંથો ગુજરાતીમાં આ અન્ય ભાષામાં ગુર્જરાદિ પ્રજાના હિતાર્થે લખ્યા છે. ન્યાય વ્યાકરણ જેવા વિષયો ભાષામાં ઉતારવા એ ખરેખર બહુ કઠિન બાબત છે. તે સાથે તેઓશ્રીએ દર્શન પર પણ પુસ્તકો રચ્યાં છે. પોતે ગુજરાતી તેમજ સંસ્કૃત ભાષાના કવિ પણ છે. તેઓશ્રીએ રાસ તથા અન્ય પુસ્તકો પદ્યમાં પણ લખ્યાં છે. તેની વિસ્તૃત સૂચી અત્ર આપવામાં આવેલ છે. આવી રીતે આજ દિન પર્યન્ત તેઓશ્રી પોતાની સાહિત્ય વિષયક પ્રવૃત્તિ એકધારી વધારી રહ્યા છે.

તેઓશ્રીને ‘ ગુજરાત ’માં આવતાં ‘ બ્યાવર ’માં સૂરિજી સમક્ષ શ્રીસંઘે પ્રવર્તકનું પદ આપ્યું, જે સમયે આજે આચાર્યપદથી વિભૂષિત શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિજીને ઉપાધ્યાય પદવી અપાણી હતી તથા જે વખતે સંસ્કૃત ભાષાના અખંડ અભ્યાસી ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિશારદ મુનિરાજ શ્રીન્યાયવિજયજી ‘ કિસનગઢ ’થી ખાસ પધાર્યા હતા, તથા જે મંગલ સમયે ગુરુભક્ત મુનિરાજ શ્રીવિશાલવિજયજીને ભાગવતી દીક્ષા અપાણી હતી.

પુનઃ કાશી તરફ પ્રયાણ—

‘ મુંબઈ ’ના ચાતુર્માસ બાદ શ્રીવિજયધર્મસૂરિજીની ઇચ્છા પુનઃ ‘ કાશી ’ તરફ જવાની થઈ; કારણ કે તેમને અનુભવે બતાવ્યું કે પોતે સ્થાપેલ “ શ્રીવીરતત્ત્વ પ્રકાશક મંડળ ” જે ત્યાં લઈ જવામાં આવે તો ઉન્નતિ થાય. પુનઃ મહાત્માજીએ પોતાની મજલ શરૂ કરી દીધી. સાથે આપણા પ્રવર્તક મુનિરાજ શ્રીમંગલવિજયજી પણ હતા.

મનુષ્ય ધારે છે શું અને થાય છે શું ? અધવચ્ચ પરિશ્રમથી સૂરિજી ખિમાર થયા. અને ‘ ઇંદોર ’ પહોંચતાં પહોંચતા તેમની તળીઅત બહુ લથઢી ગઈ. હવે તેમને લાગ્યું કે મારે વધારે આરામ શરીરને આપવો જોઈએ. પણ જીજી બાબુ પાઠશાળા માટે જવાની જરૂરીઆત હતી. હવે શું કરે ? અન્તે તેમણે વિચાર્યું કે એ કામ પ્રવર્તક શ્રીમંગલવિજયજી

સારી રીતે કરી શકશે, માટે તેમને બોલાવી કહ્યું--“ ભાઈ તમે જાઓ. ”

ગુરુભક્ત પ્રવર્તકજીને તે ન ગમ્યું. રોગગ્રસ્ત ગુરુશ્રીને છોડી અન્યત્ર કેમ જવું ? પણ અન્તમાં ગુરુદેવના અત્યાગ્રહને વશ થઈને એમણે પોતે અન્ય ત્રણ મુનિવરો સાથે ‘ કાશી ’ તરફ પ્રયાણ કર્યું. અને ગુરુદેવને પુનઃ જલદી મળવાની અંતર પ્રાર્થના કરી. આ સમયે તેઓશ્રીની સાથે શાન્તમૂર્તિ મુનિરાજ શ્રીજયન્તવિજયજી પણ હતા.

પણ અરે રે ! માનવી કયે દિવસે પોતાની ઈચ્છાને પાર પાડી શકે છે ? તે જે ચાહે છે તેની પ્રતિકૂળતા તેની સામે હાજર થાય છે. એક કવિ પોકારે છે કે—

“ અરે પ્રારબ્ધ તો ઘેલું, રહે તે દૂર માગે તો;
ન માગે દોડતું આવે, ન વિશ્વાસે કદી રહેજે ! ”

થયું પણ એમ જ. હજી ‘ કાશી ’ પહોંચ્યાને અઢી માસ માંડમાંડ થયા હતા તેટલામાં તો જૈન ધર્મનો મહાદીપ ખુઝાયો. જૈન નભોમંડળનો ચંદ્ર આથમી ગયો. શ્રીવિજય-ધર્મસૂરિજીનો સ્વર્ગવાસ થયો. આવા સમાચાર સાંભળતાં. ગુરુભક્ત શિષ્યને ગુરુના વિરહનું દુઃખ કેટલું થાય તે ખ્યાલ પાઠક ! વર્ણવું મારી લેખન-શક્તિની બહારની વાત છે. પણ હવે અફસોસ કરે કાંઈ વળે તેમ નથી તેમ વિચારી પોતાના મનને શ્રીમંગલવિજયજીએ સમજાવ્યું. અને તેજ વખતે જાણે સ્વર્ગસ્થ ગુરુદેવને અંજલિ ન ધરતા હોય તેમ બે

પ્રતિજ્ઞાઓ કરી લીધી: એક તો વિદેશી કાપડનો સર્વથા ત્યાગ અને ખાદીનું અંગે ધારણ; અને બીજી હમેશાં છ વિગયમાંથી ચાર વિગયનો ત્યાગ. ખ્યારા પાઠક ! આ પ્રતિજ્ઞાનું મહત્ત્વ ઝીણી ઝીણી મલમલો પહેરતા મુનિરાજેને પૂછજે કે આ વિના વ્યાકુળ થતા શ્રીમંતોને પૂછજે ?

અસ્તુ, તેઓશ્રી ‘કાશી’માં રહ્યા. ત્યાં પાછળથી “શ્રીવીરતત્ત્વ પ્રકાશક મંડળ” પણ આવ્યું. તેઓશ્રીએ તેનું ત્યાં એકાદ વર્ષ સુધી સુચારૂ રૂપે સંચાલન કર્યું. વિદ્યાર્થીઓને પ્રેમથી ભણાવ્યા તથા વ્યવસ્થા સુંદર બનાવી. પરંતુ એટલામાં ઉક્ત સંસ્થાને ગુરુદેવના સમાધિમંદિર પાસે “શિવપુરી”માં લઈ જવાનું નક્કી થયું. પ્રવર્તક શ્રીમંગલ-વિજયજી પોતાના મહોટા ગુરુમાઈ ઇતિહાસતત્ત્વમહોદધિ શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિજી તથા શાસનદીપક મુનિરાજ શ્રીવિદ્યા-વિજયજી જેવા સમર્થ વિદ્વાન મુનિવરો સાથે આગ્રામાં ભેગા થઈ ‘શિવપુરી’ તરફ ચાલ્યા. વચમાં ‘આગ્રા’માં શેઠ શ્રીલક્ષ્મીચંદ્રજી બૈદના આગ્રહથી ચાતુર્માસ રહ્યા જે વખતે ત્યાં એક પ્રતિષ્ઠા પણ શેઠશ્રી તરફથી થઈ તથા ગુરુદેવના સ્મારક તરીકે એક મોટું પુસ્તકાલય સ્થપાયું. વાચક ! તે પુસ્તકાલય તે “વિજયધર્મલક્ષ્મી જ્ઞાનમંદિર” જેમાં આપણા જીવનનાયકે એકત્રિત કરેલ સુંદર પુસ્તકોનો સંગ્રહ આવ્યો છે.

અહિંના ઉત્સવમાં ‘આગ્રા’ના શ્રીસંઘ તરફથી પૂજ્ય-

પાદ ઉપાધ્યાય શ્રીધન્દ્રવિજયજીને ‘આચાર્ય’ પદ તથા આ-
પણા પ્રવર્તકજીને ‘ઉપાધ્યાય’ પદ મળ્યું.

ત્યારબાદ ઉપાધ્યાયજી ‘શિવપુરી’ પધાર્યા. પાઠશાળાને
ફરી રીતે સંચાલિત કરીને પોતે આચાર્યશ્રી સાથે મારવાડમાં
વિચરી ફરી ‘શિવપુરી’માં આવી ત્યાંથી ‘મુંબઈ’ આતુર્માસ
કરો પૂજ્ય આચાર્યશ્રી સાથે ‘મદ્રાસ’, ‘મહેસુર’ તરફ ચાલ્યા.
હજારો માઇલોના વિહાર એ ત્યાગી મુનિઓએ પગે કર્યા. આજે
વેગથી દોડતી ટ્રેનમાં પણ પ્રવાસીને ત્યાં પહોંચતા ચાર પાંચ
દિવસ પૂરા જોઈએ ત્યાં પગે ચાલીને જવું એ શું નાની સૂની
વાત છે ? ઘોર અટવીઓ, પાણીના પૂરથી ગાંડી બનેલી ન-
દીઓ, પચીસ ત્રીસ કદમ પર ગરજતા સિંહો, અને જંગલી
લોકોની વચ્ચે વૃક્ષોના આશરા નીચે વિશ્રામ લેવાનો, આવું
આવું પ્રતિદિન મળવાનું છતાં નાનો સાડાત્રણ હાથનો મા-
નવી પણ શું નથી કરી શકતો ? સંસારની સારામાં સારી
કરામતો એની જ બનાવેલી છે. અસ્તુ.

આજે તે ઉપાધ્યાય શ્રીમંગલવિજયજી ‘ગુજરાત’
‘કાઠીઆવાડ’થી હજારો માઇલના છેટે જૈન ધર્મથી વધુ
અપરિચિત પ્રદેશોમાં ફરી પોતાની વિદ્વતાનો ત્યાંના ભવ્ય
જીવોને લાલ આપી રહ્યા છે. આજે ચોપન ચોપન વર્ષની
અવસ્થાએ પણ એ ત્યાગી મહાત્મામાં હજારો માઇલના વિહાર
કરવાનું સામર્થ્ય લયું છે. કયાં આજનો નવજીવાન જે ચાર
માઇલ ચાલતાં પણ હાંપી બાય અને કયાં આ વયોવૃદ્ધ,
જ્ઞાનવૃદ્ધ, ત્યાગી સાધુ ?

હવે બહાલા વાંચક ! આપણે અત્યારે અહિંથી વિખુટા પડીશું. ઉપાધ્યાયશ્રીના જીવન માટે વધારે શું લખવું ? જગદ્વિખ્યાત જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિજીની કીર્તિ અને મહત્તામાં શું તેમનો ભાગ નોતો ? વિશ્વવિજયી ચોદ્ધાઓના વિજયમાં શું સૈનિકોના આત્મભોગથી સ્થપાયેલ હિસ્સો નથી હોતો ? શેઠનો શેઠાઈમાં જેટલી તેની મહત્તા પ્રશંસનીય છે તેટલો તેના હાથ નીચેના કુશળ નોકરનો આત્મભોગ પણ છે. ઉપાધ્યાયશ્રીએ છાપામાં પોતાનાં નામો ન છપાવ્યાં-નકામાં ક્લેશો કરી પ્રસિદ્ધ પુરુષ નથી બન્યા; એમણે તો ગુરૂશ્રીની ભક્તિમાં અને સાહિત્યની મુંગી સેવામાં જ પોતાના કર્તવ્યનો વર્તમાનને માટે ઇતિશ્રી માની છે.

પ્રાન્તે-શાસનદેવ તેમને આરોગ્ય અર્પે જેથી માનવ-જીવનના ટુંકા સમયમાં પણ તેઓ લોકકલ્યાણને માટે ખીજ અનેક લાભદાયી ગ્રંથો રચે અને બાલજીવોને સન્માર્ગે દોરે. પોતાની શુદ્ધ સાધુતાથી નાસ્તિકતાભર્યા વાતાવરણમાં પણ સત્યધર્મતા સ્થાપે એમની કીર્તિ તથા સાધુતાના પરિમલો દિગદિગન્તમાં પ્રસરે. આટલી જ શુભેચ્છા કરીને બહાલા વાંચક ! આપણે વિખુટા થઈશું.

ઓમ્ શાન્તિઃ ।

ન્યાયતીર્થ ન્યાયવીશારદ ઉપાધ્યાયશ્રી
મંગલવિજયજી મહારાજકૃત
ગ્રન્થો.

—હીંદી-ગુજરાતી—

- ૧ જૈન સાહિત્યમાં પદાર્થની વ્યવસ્થા.
- ૨ સમભંગી પ્રદીપ.
- ૩ તત્ત્વાખ્યાન (પૂર્વાર્દ).
- ૪ „ (ઉત્તરાર્દ)
- ૫ દ્રવ્યપ્રદીપ.
- ૬ ધર્મપ્રદીપ.
- ૭ સમ્યક્ત્વપ્રદીપ.
- ૮ અષ્ટપ્રકારી પૂજા.
- ૯ ધર્મ-જીવન પ્રદીપ.

—સંસ્કૃત ગ્રન્થો—

- ૧૦ જૈનતત્ત્વપ્રદીપ.
- ૧૧ ધર્મદીપિકા (વ્યાકરણ).

—છપાય છે—

- ૧૨ આહત દર્શન દીપિકા.

મલવાનું ઠેકાણું—

શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાલા,
(કાઠીઆવાડ) ભાવનગર.